

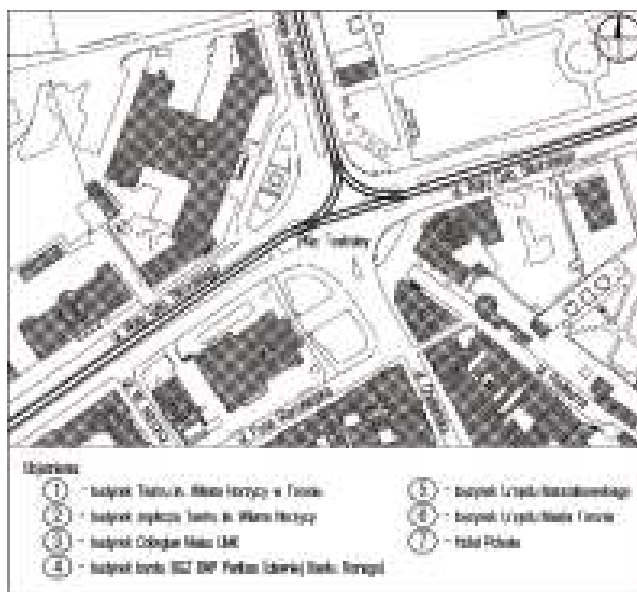
PLAC TEATRALNY WRAZ Z BUDYNKAMI TEATRU IM. WILAMA HORZYCY JAKO ORYGINALNE I INSPIRUJĄCE MIEJSCE W CENTRUM TORUNIA

1. WSTĘP

Powstały w średniowieczu Toruń był miejscem lokalizowania wielu interesujących obiektów. Czasy jego świetności przypadają na pierwsze dwa wieki istnienia i ostatnie dziesięciolecie. Pomiędzy nimi były zróżnicowane okresy, w których znaczących obiektów budowlanych budowano mniej. Wśród nich można wyróżnić budynek teatru w Toruniu usytuowany przy Placu Teatralnym 1. Współczesne zagospodarowanie terenu wraz z lokalizacją obiektu opisywanego w pracy teatru przedstawiono na rysunku 1.

2. ZARYS HISTORII MIEJSCA

Na terenie obecnego Placu Teatralnego, w jego południowej części, znajdowała się do drugiej połowy XIX w. Brama Chełmińska. Tędy prowadziła główna droga wylotowa z miasta w kierunku północnym, w stronę Chełmna. Powstała jeszcze w średniowieczu brama miejska była jednym z najokazalszych budynków o charakterze obronnym w mieście. Obiekt ten powstał w drugiej połowie XIII wieku, a został rozebrany najprawdopodobniej w 1889 r.¹ W książce *Toruń* autorstwa Marii i Eugeniusza Gąsiorowskich można obejrzeć reprodukcję zdjęcia preentującego ten obiekt od strony północnej². Poza nim na tym terenie znajdowały się średnio-

Rys. 1. Fragment planu miasta Torunia obejmujący Plac Teatralny wraz z otoczeniem [oprac. własne]

Fig. 1. A fragment of a town plan of Toruń inclusive Theatre Square and surrounding area [own study]

dr inż. arch. Aleksander Filip Furmanek, Zakład Architektury i Urbanistyki, Wydział Budownictwa, Architektury i Inżynierii Środowiska, Uniwersytet Technologiczno-Przyrodniczy im. Jana i Jędrzeja Śniadeckich w Bydgoszczy

¹ Data ta została podana na podstawie: M. Gąsiorowska, E. Gąsiorowski, 1963. *Toruń*. Opracowanie fotograficzne Z. Siemaszko. Wyd. Arkady Warszawa, s. 24.

² *Ibidem*.

wieczne mury obronne i późniejsze umocnienia, pochodzące już z czasów nowożytnych. Stare i Nowe Miasto Toruń otoczone były złożonym systemem murów z bramami i basztami oraz później dodanymi od zewnątrz fortyfikacjami o charakterze bastionowym. Powodowało to przestrzenne oddzielenie centrum od coraz prężniej rozwijających się przedmieść. Należy jednak zauważyć, że Toruń, będący w czasach średniowiecznych jednym z liderów, jeżeli chodzi o architekturę, został zdystansowany w okresie XVI-XIX w. przez takie ośrodki miejskie, jak Poznań, Gdańsk, czy Warszawa. Marginalizacja miasta pod tym względem była spowodowana m. in. stopniowym pogorszeniem się w skali porównawczej kondycji ekonomicznej jego mieszkańców.

Nowe bodźce do rozwoju przestrzennego pojawiły się w II poł. XIX wieku dzięki zmianie polityki Prus wobec Torunia. Zdecydowano, że ma on być miastem-twierdzą, co było uzasadnione przygranicznym położeniem i przeprawą drogowo-kolejową przez Wisłę. Jak zauważają Maria i Eugeniusz Gąsiorowscy: „Lata siedemdziesiąte XIX w. są okresem olbrzymich inwestycji militarnych, prowadzonych przez państwo pruskie, głównie za kontrybucje, uzyskane wskutek zwycięskiej wojny z Francją. Toruń, podniesiony w 1871 r. do rangi twierdzy pierwszego stopnia, otrzymał nowoczesne fortyfikacje, które składały się z dwu pierścieni: wewnętrznego, biegnącego po linii wałów z początku XIX w. i zewnętrznego, otaczającego miasto w odległości ok. pół mili, wzdłuż fortecznej szosy okrężnej”³. Na tym jednak nie poprzestano i zbudowano od strony północno-wschodniej rozległy kompleks budynków garnizonu wraz z kościołem zlokalizowanym na obecnym Placu św. Katarzyny. Gąsiorowscy dodają, że w wyniku „budowy tak potężnych umocnień zbędne stały się średniowieczne mury obronne, które szybko zostały rozebrane dla uzyskania terenu pod zabudowę. W latach od 1873 do 1889 zburzono bramy: Prawą, Starotoruńską, Jakuba, Paulińską, św. Katarzyny, Chełmińską oraz partie murów pomiędzy bramami Chełmińską a Starotoruńską”⁴.

3. BUDOWA TEATRU W POCZĄTKACH XX WIEKU

Zjednoczenie Niemiec pod przewodnictwem Prus, które nastąpiło w latach 70. dziewiętnastego stulecia, jest cezurą czasową wyznaczającą rozkwit gospodarczy ziem polskich pod zaborem zachodniego sąsiada. Prowincjonalny Toruń również był jego beneficjentem. Oprócz wspomnianych wyżej inwestycji o charakterze militarnym, na przełomie stuleci wybudowano w tym mieście wiele obiektów użyteczności publicznej oraz mieszkalnych. Wraz ze wzrostem zamożności, coraz liczniejsza grupa mieszkańców zaczęła przejawiać zainteresowania kulturą. Bogusław Mansfeld i Kazimierz Wajda w książce pt. *Teatr w Toruniu* zwrócili uwagę, że w XIX wieku, do lat osiemdziesiątych, przedstawienia teatralne odbywały się w Dworze Artusa przy Rynku Staromiejskim tego miasta. Zapewne działo się to od czasu jego zbudowania w latach 1827-1829, gdyż wcześniejszy, jeszcze średniowieczny gmach mieszczący tą funkcję został rozebrany w 1802 r.⁵. Według wspomnianych badaczy w opisywanym budynku: „Sala teatralna znajdowała się na parterze i mogła pomieścić 500 osób. Z biegiem czasu jednak przestała zaspokajać rosnące aspiracje kulturalne warstw średnich Torunia, które były wów-

³ *Ibidem*, s. 81.

⁴ *Ibidem*, s. 83.

⁵ B. Mansfeld, K. Wajda, 1978. *Teatr w Toruniu*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, s. 7-8.

czas niemal wyłącznymi odbiorcami sztuki teatralnej”⁶. Od 1865 roku zgłaszano stopniowo projekty budowy nowego teatru w Toruniu. Ostatecznie władze miejskie zdecydowały się na wybór atelier z Wiednia, prowadzonego przez dwóch wziętych architektów – Ferdynanda Fellnera i Hermanna Helmera. Ich pracownia opracowała projekty "48 teatrów i budynków mieszczących sale koncertowe, wzniesionych w 39 miejscowościach od Hamburga i Zurychu po Odessę. Na terenie ziem polskich, prócz teatru w Toruniu, są oni autorami teatru w Cieszynie, Bielsku-Białej i teatru zamkowego w Łańcucie (na motywach pierwotnego projektu Piotra Aignera)”⁷. Obiekt, który zaprojektowali dla Torunia, został oddany do użytkowania w 1904 r. Znajduje się w południowo-zachodniej części placu, obecnie nazywanego Teatralnym, tworząc swoją fasadą frontową fragment jego zachodniej pierzei. Natomiast dłuższy bok budynku jest usytuowany w przybliżeniu w kierunku wschód-zachód. Obiekt ma trzy kondygnacje użytkowe nadziemne i jedną podziemną. Jest nie największy w porównaniu z budowanymi licznie w tym czasie obiektami teatralnymi na świecie. Przewidywany był na 809 osób, w tym częściowo wliczane były miejsca stojące za ostatnimi rzędami krzesel parteru i II piętra widowni⁸. Ma eklektyczną formę zewnętrzną. Architekci zastosowali formy późnobarokowe, które przeplatają się z elementami secesji. To połączenie neostylowych rozwiązań z nowym wówczas trendem w architekturze i rzemiośle dało rezultat w postaci obiektu o wysokich walorach estetycznych. Gmach ten ma szczególny urok właśnie dzięki odpowiednim proporcjom w wyważeniu poszczególnych składowych. Historyzm przeplata się tu ze świeżością, jaką dają dynamiczne kształty secesyjne, widoczne szczególnie w detalach architektonicznych i podziałach okiennych. Największą bolączką teatru w Toruniu jest niewielka, w stosunku do potrzeb obiektów tego typu, powierzchnia przeznaczona na zaplecze, przede wszystkim magazyny i warsztaty do przygotowywania scenografii. Brakuje również bocznych kieszeni scenicznych. Za sceną znajdowało się jedynie zascenie, z którego przez szerokie drzwi można było wyjść na zewnątrz. Pewnym rozwiązaniem problemu braku odpowiedniego miejsca dla zaplecza było wybudowanie równocześnie z gmachem głównym, po jego zachodniej stronie, w niewielkiej odległości do niego, budynku magazynowo-warsztatowego. Miał on gabaryty o wiele mniejsze od budynku głównego, jednakże poziom gzymsów był zbliżony, nie licząc oczywiście gzymsu nadscenia, które znajduje się o wiele wyżej. Znajdowały się w nim pracownia (stolarska, malarska i ślusarska), skład na dekoracje oraz niewielkie mieszkanie intendenta teatru⁹. Budynek zaplecza ustawiony był dłuższym bokiem równoległe do elewacji zachodniej teatru. Współczesny wygląd fasady frontowej budynku głównego można zobaczyć na rysunku 2, a wygląd jego południowej elewacji wraz z nadsceniem górującym na dachu na rysunku 3.

4. PRZEKSZTAŁCENIA BUDYNKÓW TEATRU

Oba budynki, wchodzące w skład zespołu teatru w Toruniu – główny i magazynowo-warsztatowy – nie zachowały się w swojej pierwotnie ukształtowanej formie do współczesnych czasów. Pierwszy z nich był wielokrotnie przebudowywany, a drugi po niespełna czterdziestu latach istnienia został celowo rozebrany.

⁶ Ibidem, s. 8.

⁷ Ibidem, s. 10-13.

⁸ Ibidem, s. 28.

⁹ Ibidem, s. 30-31.

Rys. 2. Widok fasady frontowej budynku Teatru im. Wilama Horzycy w Toruniu [fot. autor]

Fig. 2. A view on the front facade of the Wilam Horzycy Theatre in Toruń building [photo by author]

Rys. 3. Widok na gmach teatru od strony południowej [fot. autor]

Fig. 3. A view on the theatre building from the south [photo by author]

Pierwszy mankament, który ujawnił się wkrótce po zakończeniu budowy był związany z warunkami gruntowo-wodnymi posadowienia obiektu głównego. Został on wybudowany w miejscu dawnej zasypanej fosy przy rozebranych, o czym była mowa już wcześniej, fragmencie murów obronnych pomiędzy Bramami – Chełmińską a Starotoruńską. Wilgoć spowodowała zagrzybienie budynku na tyle silne, że rozpoczęto „dość kosztowny remont trwający do 1906 r., poprawiając przy tym instalacje i urządzenia świetlne. Kolejną zmianą było usytuowanie dwóch rzeźb przed fasadą frontową obiektu teatralnego. Posągi Melpomeny, muzy tragedii, i Terpsychory, muzy tańca i pieśni, ustawione w 1909 roku odpowiednio po lewej i prawej stronie głównego wejścia, są autorstwa berlińskiego rzeźbiarza Ernesta Hertera¹⁰. W 1913 r. oddano do użytku przybudówkę do budynku magazynowego od strony dzisiejszych Wałów gen. Sikorskiego, tak że odtąd jego skrajna boczna ściana wypadła na linii ściany bocznej teatru”¹¹. Natomiast projekt z 1916 roku cztero-

akadowego, parterowego łącznika pomiędzy oboma budynkami, w którym miała się też mieścić kasa dzienna, nie został nigdy zrealizowany¹².

Przejęcie Torunia z powrotem w ręce polskie, w wyniku ustaleń międzynarodowych po I wojnie światowej, w 1920 r. nie spowodowało znaczących zmian w budynku teatru. Pozostawiono, pomimo oczywistych konotacji ideologicznych, dwa orły Rzeszy na elewacji frontowej. Każdy z nich znajdował się na specjalnym pylonie powyżej zdwojonych kolumn, usytuowanych na bokach ryzalitu wejściowego, przed którymi umieszczono wspomniane posągi autorstwa Hertera. Istotne zmiany wnętrza nastąpiły w 1934 roku, ale miały na celu przede wszystkim nadanie nowoczesnego charakteru pomieszczeniom, a nie remont¹³. O wiele bardziej drastyczne przekształcenia wykonano podczas krótkiego kilkuletniego okresu okupacji podczas II wojny światowej. Niemcy zapewne zdawali sobie sprawę z braku

¹⁰ *Ibidem*, s. 32-34.

¹¹ *Ibidem*, s. 31.

¹² *Ibidem*, s. 31-32.

¹³ *Ibidem*, s. 42-43.

odpowiedniej powierzchni na magazyny i warsztaty, gdyż zamierzali rozbudować część pozasceniczną. W tym celu wiosną 1941 r. rozebrany został budynek magazynowo-warsztatowy, przez co bezpowrotnie zdekomponowano skalę zabudowy terenu, niszcząc charakterystyczny element nierozzerwalnie związany z ogólną historią obiektu teatralnego. Poza tym dokonano licznych zmian we wnętrzu, jak i na fasadach budynku głównego, które zostały uproszczone. Na uwagę zasługuje fakt, że to właśnie wtedy usunięto z elewacji frontowej orły Rzeszy wraz z pylonami, znajdujące się po bokach wejścia głównego. Co gorsza, planowane działanie, którego zamysł spowodował wspomnianą rozbiórkę, nigdy nie nastąpiło. Istnieją plany rozbudowy budynku głównego w kierunku zachodnim, ale nie doczekały się one realizacji¹⁴. Na ich podstawie można stwierdzić, że w przypadku dodania nowej części obiekt zyskałby wiele powierzchni na zaplecze. Jednak, w wyniku niezrealizowania tego zamysłu i usunięcia osobnego obiektu, przez kolejne dziesięciolecia sytuacja wyglądała w tej kwestii niekorzystnie.

Po drugiej wojnie światowej także podejmowano prace przy obiekcie teatru. Pierwsze znaczące dotyczyły przebudowy wnętrza. Wykonano je głównie w 1956 r. Projekt natomiast powstał dwa lata wcześniej, a jego autorami byli: prof. inż. arch. Stefan Narębski oraz artyści plastycy Józef Kozłowski i Zdzisław Kulikowski¹⁵. Kolejne roboty polegały głównie na przemalowaniu wnętrza; zmieniono przy tym kolorystykę pomieszczeń tak, aby ugrzy współbrzmiały ze złotem. Miało to miejsce w 1974 r., a prace zrealizowano na podstawie projektu prof. Józefa Kozłowskiego, współpracującego przy tym z Wojciechem Nowickim i Henrykiem Sobczykiem¹⁶. Współczesny wygląd reprezentacyjnego westybulu różni się znacznie, jeżeli chodzi o wystrój ścian, od pierwotnego (rys. 4).

Rys. 4. Reprezentacyjny westybul budynku głównego [fot. autor]

Fig. 4. The representative lobby of the main building [photo by author]

Następne istotne zmiany powstały na podstawie dokumentacji stworzonej przez toruński „Miastoprojekt” w 1980 r. Zaprojektowany współczesny obiekt od strony zachodniej został nazwany zapleczem teatru im. Wilama Horzycy w Toruniu, a jego głównym projektantem był Czesław Sobociński, jeden z najbardziej znanych toruńskich architektów. Postanowiono wybudować zupełnie nowy budynek na wolnej przestrzeni pomiędzy tylną elewacją teatru a przebiegającą dalej ulicą Wilama Horzycy. Pomysł był kontrowersyjny, gdyż postanowiono zrekonstruować wygląd dawniej istniejącego w tym miejscu budynku warsztatowo-magazynowego. Jednakże zdecydowano się go zlokalizować na osi podłużnej budynku głównego, a nie z przesunięciem w stosunku do niego, co w przeszłości wynikało z późniejszej dobudowy, która została opisana wyżej. Elewacje obiektu budowlanego

¹⁴ *Ibidem*, s. 43-45.

¹⁵ *Ibidem*, s. 48.

¹⁶ *Ibidem*, s. 48.

Rys. 5. Budynek zaplecza teatru im. Wilama Horzycy w Toruniu – ujęcie od strony południowo-zachodniej. Po prawej stronie obniżenie wejścia głównego do obiektu. W głębi widoczny budynek główny [fot. autor]

Fig. 5. The back office building of the Wilam Horzycy Theatre in Toruń – a shot from the south-west. At the right side lowering the area nearby the main entrance to the object. Deep inside the main building [photo by author]

Rys. 6. Budynek zaplecza od strony północnej (fot. autor)

Fig. 6. The back office building from the north (photo by author)

ale również dodatkowe pomieszczenia. Dzisiaj, z perspektywy około trzydziestu lat nowej sytuacji przestrzennej w tym miejscu, można ocenić, że nowa kubatura dodała jemu nie tylko wartości użytkowych, ale również estetycznych. Efekt jednak psuje parkowanie samochodów pomiędzy oboma budynkami (rys. 6). Zasadne byłoby też zlikwidowanie miejsc postojowych od południowej strony teatru i postoju dla taksówek w ciągu ulicy Fosa Staromiejska (rys. 7). Pewien dodatkowy powiew nowoczesności w budynku zaplecza został osiągnięty przez dobudowanie, zaprojektowanej również przez Czesława Sobocińskiego, przeszklonej platformy dla osób niepełnosprawnych dostawionej do elewacji wschodniej, na podstawie dokumentacji zatwierdzonej w 2004 r. Dobudowę tę widać na rysunku 8. To, co byłoby niewskazane w przypadku autentycznej elewacji zabytkowej (jak na przy-

miaty naśladować te sprzed lat, natomiast wewnątrz zostało rozwiązane nowocześnie. Grubość ścian i stropów jednoznacznie wskazują na to, że jest to budynek współczesny. Dobitym wyróżnikiem, że mamy do czynienia z czymś nowym, jest sposób rozplanowania wejścia głównego od strony południowej, w obniżeniu terenu przed nim, za pomocą szerokich kamiennych stopni, co jest widoczne na rysunku 5. Imitacja form historycznych na elewacjach tego budynku jest jednak tak wierna, że należałoby pomyśleć nad umieszczeniem na nim pamiątkowej tablicy, w której wskazane byłyby najważniejsze informacje dotyczące tego miejsca, w tym autorów obu obiektów pierwotnych i głównego projektanta budynku wzniesionego ostatecznie, zapewne z powodu kryzysu, dopiero pod koniec lat osiemdziesiątych. Należy tutaj dodać, że obiekt ten nie tylko zapewnił nowe powierzchnie pomocnicze dla głównej funkcji teatralnej, ale również mieści Scenę na Zapleczu, która jest dodatkowym miejscem, gdzie odbywają się inscenizacje teatralne. Ponadto przewidziano połączenie obu budynków w poziomie piwnic, niewidoczne z zewnątrz i to nie tylko obejmujące łączący je korytarz,

kład tylnej ściany teatru pokazanej na rys. 9), jest zasadne we współczesnej bryle. Dzięki temu udało się, co prawda w ograniczonym stopniu, zmniejszyć dosłowność rekonstrukcji.

W tym samym mniej więcej okresie w budynku głównym, a także w jego bezpośrednim otoczeniu miały miejsce liczne prace remontowe i przebudowy. Autorem opracowania termomodernizacji obiektu, sporządzonego w 2003 r., jest architekt Jerzy Matusiak-Tusiacki. W swoim projekcie przewidział stolarkę okienną kondygnacji nadziemnych do wymiany na nową, również drewnianą i o takich samych podziałach. Oryginalne okna nie były o wysokiej jakości wykonania, natomiast cenne były właśnie podziały okienne, które udało się możliwie wiernie odtworzyć dzięki staraniom architekta i wykonawcy, przy aprobacie konserwatora zabytków. Należy zauważyć, że projektant rozważał również inny wariant postępowania z zachowanymi oknami, polegający na ich konserwacji, jednakże koszt takiego, ze względów konserwatorskich, był na tyle wysoki, że nie zdecydowano się na zachowanie zniszczonych i nieszczelnych okien. Stolarka drzwiowa została przeznaczona do zachowania, po odpowiedniej naprawie. Przewidziano także inne prace, jak np. wymiana dużej części blacharki i parapetów, a także skucie wcześniejszych i wykonanie nowych tynków renowacyjnych na elewacjach w miejscach, gdzie uznano to za zasadne. W otoczeniu budynku wprowadzono pewne zmiany w posadzce. Wspomniany architekt przewidział też oświetle-

Rys. 7. Ulica Fosa Staromiejska w Toruniu – w posadzce uczytelniono zarys fragmentu przebiegających tu w przeszłości murów obronnych. Po prawej stronie budynek teatru [fot. autor]

Fig. 7. Fosa Staromiejska street – an outline of existing here in the past defensive walls has been revealed in the floor [photo by author]

Rys. 8. Przeszkłona dobudowa do budynku zalepca platformy dla osób niepełnosprawnych z początku XXI wieku [fot. autor]

Fig. 8. The glass extension to the back office building of a platform for disabled people from the beginning of XXI century [photo by author]

Rys. 9. Tylna elewacja budynku teatru. Widok od strony północno-zachodniej [fot. autor]

Fig. 9. The back facade of the theatre building. A view from the north-west [photo by author]

nie w daszku nad wejściem głównym, jednakże później zmieniono je na inne, zaprojektowane przez kogo innego.

Na koniec tej części można jeszcze zauważyć, że dach mansardowy nadscenia pierwotnie był kryty jednolitym drobnowymiarowym materiałem, zapewne o ciemnoszarym lub czarnym kolorze, najprawdopodobniej dachówką lub łupkiem. Można to porównać na zdjęciu starej pocztówki z 1910 r., zamieszczonej w albumie *Toruń na starych widokówkach*¹⁷. Z niewiadomych powodów w pewnym okresie swojego istnienia został on w dolnej połaci zastąpiony pokryciem z dachówki ceramicznej w kolorze naturalnym, co powoduje dysonans estetyczny w porównaniu z górną połacią z pokryciem z blachy.

5. PLAC I JEGO ZABUDOWA

Dzięki nowym fortyfikacjom zbudowanym w II połowie XIX wieku możliwa była stopniowa rozbiorca murów miejskich, na szczę-

ście nie w pełni zrealizowana. Po północnej stronie istniejącej wtedy jeszcze Bramy Chełmińskiej w roku 1880 zbudowano interesujący pomnik, który był poświęcony poległym w wojnie francusko-pruskiej z lat 1870-1871. Pomnik Poległych lub inaczej Pomnik Zwycięstwa, jak go również nazywano, stanowił ciekawy akcent urbanistyczny, który nabrał jeszcze większego znaczenia po rozbiórce bramy jakiś czas później. Zaprojektowany przez Otzena obelisk został stosunkowo szybko rozebrany, bo już w 1920 r., a więc po przegranej Niemiec w pierwszej wojnie światowej. Zrozumiałe są intencje przyświecające rozbiórce obiektu przez nowych włodarzy miasta, gdyż miał on silne konotacje z pruskim militarystycznym i Bismarckiem, a przez to również polityką germanizacyjną na ziemiach polskich znajdujących się niegdyś w granicach Niemiec. Smukły, z formami neogotyckimi pomnik był ozdobiony dekoracją z ceramiki, a także rzeźbami oraz weneckimi mozaikami. Można zobaczyć jak wyglądał między innymi na reprodukcjach dwóch starych pocztówek znajdujących się we wspomnianym albumie pt. *Toruń na starych widokówkach*¹⁸.

¹⁷ Zob.: J. Domasłowski, 1996. *Toruń na starych widokówkach*. Wydawnictwo VIA, Wrocław-Toruń, karta 42.

¹⁸ Zob.: *ibidem*, k. 4 i 43.

Oprócz wspomnianego obelisku Plac Teatralny został dość szybko zabudowany od strony południowo-wschodniej dwoma budynkami zaprojektowanymi w stylu historyzmu. Pierwszy z nich, bliżej ul. Chełmińskiej, częściowo z nią graniczący, to neorenesansowy budynek hotelu Toruński Dwór, obecnie nazywany Polonia, pochodzi z 1901 r. Ma wykusz z wieżyczką w narożniku placu i ulicy Podmurnej. Natomiast drugi budynek, również zrealizowany w 1901 r., ma ceglane elewacje o stylu neogotyckim. Został on zaprojektowany przez Hartunga i pełnił niegdyś funkcję starostwa powiatowego, a obecnie Urzędu Miasta Torunia¹⁹. Oba budynki są przedstawione na rysunku 10.

Po odzyskaniu niepodległości w 1920 r. Toruń został wybrany na stolicę województwa pomorskiego. W sąsiedztwie teatru, poza rozebraniem obelisku, zlikwidowany szybko został wewnętrzny pas forteczny oddzielający starówkę od przedmieść. Zburzono przy tym bramy i zasypano fosy. Dalsze istotne zmiany nastąpiły po tym, jak sprawy urbanistyki Torunia powierzone inżynierowi Ignacemu Tłoczkiowi. Jego, wykonany w latach 30. XX w. plan zagospodarowania przestrzennego był śmiałym i, jak się okazało po latach, bardzo trafnym opracowaniem, na podstawie którego, również po II wojnie światowej, tworzone idee dalszego rozwoju przestrzennego. Jedną z inwestycji, powstałych na podstawie wizji Ignacego Tłoczki była budowa tzw. obwodnicy staromiejskiej na zachodniej oraz północnej granicy śródmieścia – ciąg ulic Wały Gen. Sikorskiego i Dąbrowskiego. Idea polegała na budowie wokół centrum dzielnicy urzędów i biur w przestrzeni w dużej mierze zielonej, na dawnych terenach fortyfikacji. Na przełomie lat 20. i 30. dwudziestego wieku wzniesiono wiele gmachów użyteczności publicznej w tym rejonie, a chyba największym z nich był budynek Dyrekcji Okręgowej Kolei Państwowych (po wojnie mieściło się w nim Prezydium MRN, później Urząd Wojewódzki, a obecnie Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego). Obiekt o wyraźnych cechach modernizmu został zaprojektowany przez arch. Franciszka

Rys. 10. Widok na pochodzące z 1901 r. budynki: Urząd Miasta Torunia (po lewej) i (po prawej) Hotel Polonia [fot. autor]

Fig. 10. A view on erected in 1901 buildings: the City Hall of Toruń (on the left) and (on the right) Hotel Polonia [photo by author]

Rys. 11. Zmodernizowany gmach Urzędu Marszałkowskiego w Toruniu [fot. autor]

Fig. 11. The modernised edifice of the Marshall Office in Toruń [photo by author]

¹⁹ Zob.: *ibidem*, k. 43.

Rys. 12. Zachodnia część Placu Teatralnego z obiektami Teatru im. Wilama Horzycy i Urzędu Marszałkowskiego [fot. autor]

Fig. 12. The west side of the Theatre Square with the Wilam Horzycy Theatre and the Marshall Office objects [photo by author]

Rys. 13. Widok od strony północnej na Plac Teatralny w Toruniu [fot. autor]

Fig. 13. A view on the Theatre Square in Toruń from the north [photo by author]

go, węzła przesiadkowego wraz z reaktywowaniem dawniej przebiegającej tędy traktacji tramwajowej. Zagospodarowano również według współczesnych trendów aneks placowy przy Urzędzie Marszałkowskim. Przedpole to widać częściowo na rysunku 13.

6. PODSUMOWANIE

Budynek teatru w Toruniu został wybudowany przez władze pruskie dla Niemców. Jednak już kilkanaście lat od powstania został przejęty przez Polaków i prowadzony, nie wliczając epizodu ponownego władania miastem przez okupanta w latach 1939-1945, przede wszystkim z myślą o kulturze, a nie nacjonalistycznej agitacji. Od tego czasu, z krótką przerwą spowodowaną II wojną światową, repertuar realizowany w budynku teatralnym emanował na społeczność miejską,

Krzywdę-Polkowskiego, ze zmianami arch. Stefana Cybichowskiego, i zrealizowany w latach 1928-1933 (rys. 11). Po jego zachodniej stronie wybudowany został w podobnym okresie obiekt Banku Rolnego, który zaprojektował znany warszawski architekt – Romuald Gutt²⁰. Ten drugi obiekt również jest modernistyczny, ale ma elewacje ceglane, dzięki czemu dobrze komponuje się z, w większości, ceglaną zabudową północnego obrzeża starego miasta, pochodzącego z ostatnich dziesięcioleci pruskiego panowania.

Od momentu powstania obiekt teatralny w Toruniu, ze względu na charakter architektury, z pewnością może zostać nazwany akcentem urbanistycznym. Konkuruje on swoim oddziaływaniem mocno z obecną dominantą tego miejsca jaką jest, przede wszystkim ze względu na swoje gabaryty, gmach Urzędu Marszałkowskiego (rys. 12).

W ostatnich latach zmianie uległ częściowo układ komunikacyjny poprzez stworzenie na Alei Solidarności, będącej przedłużeniem ciągu ulicy Chełmińskiej po północnej stronie Placu Teatralnego,

²⁰ M. Gąsiorowska, E. Gąsiorowski, 1963. Toruń. *Op. cit.*, s. 88-89.

i szerzej, wysokimi walorami artystycznymi. Jest także miejscem wychowania patriotycznego mieszkańców.

W tym krótkim opracowaniu nie było możliwości szczegółowego omówienia wszystkich zagadnień związanych z budynkami teatru w centrum Torunia i sąsiadującym placem. Skupiono się głównie na wybranych aspektach, interesujących ze względów konserwatorskich z jednej strony, a z drugiej – przyszłości tego nacechowanego kulturą miejsca w tkance miejskiej. Najważniejszym wnioskiem, jaki się nasuwa po

zbadaniu tematu, jest kwestia zagospodarowania w sposób spójny i atrakcyjny samego placu. W tej chwili pełni on przede wszystkim rolę komunikacyjną. Powinna ona zostać ograniczona celem udostępnienia tej przestrzeni w większym stopniu pieszym. Warto też rozważyć zaproponowanie nowego pomnika, który byłby korzystny dla kompozycji urbanistycznej, a nie wiązałby się przy tym z określoną ideologią. Widok na Plac Teatralny i budynek teatru od strony wschodniej przedstawiono na rysunku 14. Co do zespołu obiektów Teatru im. Wilama Horzycy w Toruniu, to najkorzystniej byłoby, aby przyszłe ingerencje ograniczyć do minimum. Podobna uwaga zresztą tyczy się całego zespołu staromiejskiego w Toruniu, gdyż większość nowych ingerencji bezpowrotnie zmienia jego obraz²¹. Przy ewentualnych dalszych przekształceniach opisanych w tekście budynków i placu warto korzystać z osiągnięć polskiego konserwatorstwa²².

Rys. 14. Widok na Plac Teatralny i budynek teatru od strony wschodniej [fot. autor]

Fig. 14. A view on the Theatre Square and the theatre building from the east [photo by author]

LITERATURA

- [1] Domastowski J., 1996. Toruń na starych widokówkach. Wydawnictwo VIA Wrocław-Toruń.
- [2] Furmanek A.F., 2011. Odpowiedzialność w zawodzie architekta a miasto historyczne – wybrane problem na przykładzie Torunia. [W:] Miasto zwarte – miasto rozproszone. Materiały ogólnopolskiej konferencji Doktorantów Wydziałów Architektury. Warszawa, (red.) K. Guranowska-Gruszecka. Wyd. Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, 200-206.
- [3] Gąsiorowska M., Gąsiorowski E., 1963. Toruń. Opracowanie fotograficzne Z. Siemaszko. Wydawnictwo Arkady Warszawa.

²¹ Więcej na temat odpowiedzialnego działania w kontekście tego miasta w: A. F. Furmanek, 2011. Odpowiedzialność w zawodzie architekta a miasto historyczne – wybrane problem na przykładzie Torunia. [W:] Miasto zwarte – miasto rozproszone. Materiały ogólnopolskiej konferencji Doktorantów Wydziałów Architektury. Warszawa, 4-5 listopada 2011, (red.) K. Guranowska-Gruszecka. Wyd. Wydział Architektury Politechniki Warszawskiej, Warszawa. 200-206.

²² Jedną z nowszych publikacji w tym zakresie jest: J. Tajchman, 2014. Standardy w zakresie projektowania, realizacji i nadzorów prac konserwatorskich dotyczących zabytków architektury i budownictwa. Wyd. Narodowy Instytut Dziedzictwa Warszawa-Toruń.

- [4] Mansfeld B., Wajda K., 1978. Teatr w Toruniu. Państwowe Wydawnictwo Naukowe Warszawa.
- [5] Tajchman J., 2014. Standardy w zakresie projektowania, realizacji i nadzorów prac konserwatorskich dotyczących zabytków architektury i budownictwa. Wyd. Narodowy Instytut Dziedzictwa, Warszawa-Toruń.

PLAC TEATRALNY WRAZ Z BUDYNKAMI TEATRU IM. WILAMA HORZYCY JAKO ORYGINALNE I INSPIRUJĄCE MIEJSCE W CENTRUM TORUNIA

STRESZCZENIE. Przełom XIX i XX wieku wiązał się z umocnieniem Niemiec na arenie międzynarodowej zarówno pod względem militarnym, jak również między innymi gospodarczym i społecznym. W skład tego, od niedawna zjednoczonego, państwa wchodziły także prowincje, które przed zaborami znajdowały się na terenie I Rzeczypospolitej Polskiej. Wśród nich były Prusy Zachodnie, gdzie jednym ze znaczących ośrodków był Toruń. W porównaniu z takimi miastami, jak Poznań czy Gdańsk, stracił on od czasów średniowiecza miejsce wśród miejscowości wiodących prym w tworzeniu znaczącej artystycznie architektury i urbanistyki. W XIX wieku władze państwowe zdecydowały o stworzeniu w Toruniu miasta-twierdzy, które zrealizowano w decydującej mierze w II połowie tego stulecia. Tak więc przygraniczne położenie blisko imperium rosyjskiego spowodowało decyzje, które miały wpływ na kształt bezpośredniego otoczenia Starego i Nowego Miasta, nie tylko ówczesny, ale również i obecny. Zagospodarowanie przestrzenne otuliny historycznego centrum było podyktowane wymaganiami obronnymi i logistycznymi stacjonujących tu wojsk. Twierdza została zlokalizowana po północno-wschodniej od śródmieścia stronie miasta, dzięki czemu rejon dawnych nowożytnych fortyfikacji, przylegający od północy do nieistniejącej już Bramy Chełmińskiej pozostał zasadniczo wolny od zabudowy garnizonowej. Stał się on areną znaczących przekształceń, mających na celu stworzenie przestrzeni o nowoczesnej architekturze, która odzwierciedlałaby gusta współczesnych mieszkańców. Proces transformacji tego miejsca niestety pociągnął za sobą rozbiórkę średniowiecznej bramy miejskiej wraz z fragmentem murów obronnych, których obrys został częściowo, wiele lat później, uwidocznił w rysunku posadzki ulicy. Po zachodniej stronie tej przestrzeni powstał na początku XX wieku obiekt teatru. Miał on wygląd eklektyczny z elementami secesyjnymi. W zdecydowanej mierze pozostał bez drastycznych zmian do czasów współczesnych. Pierwotnie miał być miejscem, w którym krzewiona by była kultura niemiecka. Jak wiadomo powszechnie władze niemieckie dążyły do germanizacji tych terenów, a obiekty kulturalne nadawały się do tego celu znakomicie. Program ten był jednak realizowany bardzo krótko, gdyż już w 1920 roku Toruń został oficjalnie przyłączony do Polski. Oprócz neorenesansowego budynku hotelowego po wschodniej stronie placu, tworzonego też przez teatr od zachodu i historyczną zabudowę staromiejską od południa, wybudowano w północno-wschodniej części neogotycki gmach mieszczący obecnie Urząd Miasta Torunia. Domknięcie tego wnętrza urbanistycznego od strony północno-zachodniej stanowi nowatorski w momencie budowy, w czasach dwudziestolecia międzywojennego, modernistyczny obiekt użyteczności publicznej, w którym współcześnie siedzibę ma Urząd Marszałkowski Województwa Kujawsko-Pomorskiego. Teatr im. Wilama Horzycy w Toruniu, który został tak nazwany w drugiej połowie XX wieku na cześć znamienitego byłego dyrektora tej placówki i uznanego twórcy przedstawień artystycznych, jest obiektem reprezentacyjnym, świadczącym o zmiennej historii Torunia i nieodzownym obiektem dla centrum tego miasta. Wraz z innymi budynkami stanowi obudowę urbanistyczną jednego z głównych placów miejskich, który jest oryginalny i unikatowy. W bezpośrednim sąsiedztwie głównego budynku tej instytucji, po zachodniej stronie znajduje się budynek zaplecza, który ma zbliżony wyraz architektoniczny, jednakże zdecydowanie mniejsze gabaryty, dodając piękna całemu założeniu.

Słowa kluczowe: architektura, zabytki, teatr w Toruniu, Plac Teatralny

THEATRE SQUARE TOGETHER WITH BUILDINGS OF THE WILAM HORZYCA THEATRE AS ORIGINAL AND INSPIRING PLACE IN THE CENTRE OF TORUŃ

SUMMARY. The turn of the XIX- and the XX-century was associated with a military, economic and social strengthening of Germany internationally. There were also provinces in this recently united country which were in I Republic of Poland before annexations. Among them was West Prussia, where Toruń was one of the significant centers. In comparison to such towns as Poznań or Gdańsk, it lost its place among places, which were leading the tale in creating artistic significant architecture and urban planning. The state authorities decided in XIX-century about creating in Toruń a fortified town what was realized in the II half of this centenary. So, border location near the Russian Empire caused decisions, which influenced on the shape of direct surroundings of Old and New Town not only then, but also nowadays. A land development of the cover of historical center was due to defensive and logistics needs of stationed there troops. The fortress was situated at the north-east from the center side of the city. Thanks to that an area of recent modern fortifications located next to, not existing now, the Chełmińska Gate was left basically free from garrison buildings. It became an arena of significant transformations aimed at creating space of modern architecture, which would reflect the tastes of inhabitants of that time. The transformation process caused unfortunately dismantling of the medieval town gate together with a fragment of defensive walls, which outline was partially, many years later, revealed in the floor of a street. A theatre building was erected in the west part of this area in the beginning of XX-century. It has the eclectic outlook with secessionist elements. Mainly, it remained to nowadays without any drastic changes. Originally, it had to be a place where German culture was promulgated. The German authorities endeavored a germanization of these areas as it is broadly known and cultural objects were notably suitable for this purpose. However, this program was under realization very shortly, because Toruń was already attached in 1920 to Poland. Except a Neo-Renaissance hotel building on the east side of a square, that was also created by the theatre building on the west side and historic buildings on the south side, there was erected a Neo-Gothic facility on the north-east side, which is the City Hall of Toruń now. A modernistic public utility building, which is Marshall Office of Kujawsko-Pomorskie Voivodship today, is a closure of this urban interior. This facility was innovatory during its construction in the interwar period. The theatre was called the Wilam Horzyca Theatre in Toruń in the second half of twentieth century in honor of celebrated former director of this unit and also renowned creator of artistic performances. It is a representative object, which testifies about variable history of Toruń and an indispensable facility of the center of this city. Together with other buildings, it is the cover of the one of main town squares, which is original and unique. There is a back office building on the west side, in direct neighborhood of the main building. It has the congenial architectural word, but visibly smaller dimensions what gives the hole development charm.

Key words: architecture, historic monuments, theatre in Toruń, Theatre Square